

LOVORKA ČORALIĆ

**PRILOG POZNAVANJU DJELOVANJA UMJETNIKA I
MAJSTORA SENJSKOGA KULTURNOG KRUGA
DO SREDINE 16. STOLJEĆA**

Lovorka Čoralić
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta
HR 41000 Zagreb

UDK:72.034+745](497.5 Senj)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1993-11-17

U uvodnom dijelu autor ukratko prikazuje opće političke, vojne, gospodarske, vjerske i kulturne prilike na senjskom prostoru do 16. stoljeća, ističući da je kulturni krug senjsko-modruškog područja, unatoč krajnje nepovoljnim okolnostima (turske provale, otežanost i prekid komunikacija i gospodarskih veza sa zaledem), tijekom čitavog razdoblja opstojao kao značajan čimbenik hrvatske kulture na prijelazu iz srednjega u novi vijek. Autor razmatra život i djelovanje niza umjetnika, majstora i obrtnika sa senjsko-modruškog prostora (graditelji, klesari, kipari, drvodjelci, zlatari, slikari, sitnoslikari, rezbari), prikazujući njihov život i djelatnost kako u samom Senju tako i u brojnim drugim dijelovima jadranske obale i unutrašnjosti. Istaknuta je uključenost senjskoga kulturnog kruga u šire kulturno-umjetničke tijekove hrvatskog i zapadnojadranskog prostora, te njegov doprinos kulturnoj baštini i razvoju drugih krajeva i gradova.

Srednjovjekovno razdoblje povijesti grada Senja i njegova područja (do sredine 16. stoljeća) period je u kojem se, prateći njegovu povijest kroz nekoliko razvojnih povijesnih ciklusa, zbivaju brojne promjene političkoga, gospodarskog, crkvenog i kulturno-umjetničkog karaktera.

Grad Senj, od 12. stoljeća, sjedište biskupije i kaptola, tijekom ovoga vremena postaje sjedište brojnih crkvenih redova (templari, benediktinci, cisterciti, franjevci, dominikanci, pavlini) i ustanova, koje svojom nazočnošću, te poglavito mogućnošću upotrebe hrvatskog jezika i glagoljskog pisma u

bogoslužju, umnogome utječu na kulturni razvoj grada, ali i na šire prostore primorja i njegova zaleđa. U političkom i upravnom životu senjskog prostora najsnažnije obilježje gradu daje do godine 1469. vladavina plemićke dinastije Frankapana, koja će svojim pregalaštvom i podjeljivanjem brojnih darovnica i povlastica omogućiti puni gospodarski i kulturni procvat grada. Cjelokupni prostor Primorja i zaleđa koji u sastavu svojih posjeda okupljaju Frankapani uključen je u razgranatu i intenzivnu gospodarsku komunikaciju sa širim prostorom istočne i zapadne Jadranske obale, ali i sa sjevernim dijelom hrvatskih zemalja, te, posredstvom upućenosti i učestale razmjene preko slovenskih zemalja, i sa širim prostorom središnje Europe. Senjani su zapaženi, nerijetko i vodeći posrednici u gospodarskoj razmjeni i komunikaciji između unutrašnjosti Hrvatske i talijanskih gradova na zapadnojadranskoj obali. Na brodovima imućnih i poduzetnih senjskih paruna prevoze se poljoprivredni proizvodi primorskoga, hrvatskog i slovenskog zaleđa, uvijek cijenjena i tražena drvena građa, koža, stoka i žito, a iz talijanskih komuna posredstvom Senjana u naše krajeve prispijevaju proizvodi umjetničkog obrta: sukno, svila i drugi luksuzni proizvodi.

Promjene u sve strukture svakodnevnog života i razvoja Senja unose turski prodori, koji će, postupno ali neumitno, dovesti do naglašavanja strateško-obrambene važnosti grada za obranu unutrašnjosti Hrvatske i za mletačke posjede u Istri i na području Veneta. Godina 1469. i dekret kralja Matijaša Korvina, kojim se Senj proglašava kraljevskim gradom i postaje sjedištem kapetanije te se tako izuzima od neposredne uprave Frankapana, otvorio je put njegovoj pojačanoj militarizaciji, čime je usporen, gotovo i onemogućen, nastavak do tada intenzivnoga gospodarskog razvoja, a svestrana kulturna djelatnost potisnuta. No i unatoč činjenici da se tijekom druge polovice 15. stoljeća prilike u neposrednom senjskom zaleđu, kao i u samom gradu Senju, bitno mijenjaju, kulturne zasade, utemeljene i učvrćene tijekom više stoljeća nesmetanog razvoja, još će dugo vremena zadržati svoje značenje i trajnost. Kulturno-umjetnički život grada neće se stoga ugasiti i prekinuti najednom, te će grad Senj upravo u dramatičnim i prijelomnim razdobljima hrvatske povijesti predstavljati svojevrstu oazu kulturne i prosvjetne djelatnosti. Simbolično to izražava i preklapanje dviju povijesnih godina presudnih za hrvatsku povijest. Godine 1493. zbilja se bitka na Krbavskom polju, za Hrvatsku zasigurno događaj od prijelomnog značenja, čije će posljedice umnogome određivati tijek zbivanja na "ostacima ostataka" hrvatskih teritorija. Upravo tih godina u Senju započinje s radom prva hrvatska tiskara, a već 1494. svjetlo dana ugledat će njezin prvi tiskani glagoljski misal. Posljednjih godina 15. i u prvom desetljeću 16. stoljeća

upravo će djelovanje senjske tiskare davati osnovno obilježje kulturnom razvoju grada. Vođena inicijativom, potporom i stručnim znanjem istinskih pregalaca i ljubitelja hrvatske riječi i knjige, osobama poput Blaža Baromića, Silvestra Bedričića, Senjanina Grgura - jednog od prvih hrvatskih tiskarskih znalaca - senjska će tiskara u relativno kratkom razdoblju svog djelovanja izdati nekoliko vlastitih izdanja, obilježivši tako početke sustavnog tiskarskog rada i knjižarstva na tlu Hrvatske.¹

U nizu procesa, pojava i događaja koji su se tijekom ovog razdoblja zbivali, ostavljajući više ili manje trajnije posljedice u razvoju grada Senja, nezaobilazno značenje pripada umjetničkoj baštini, djelovanju i stvaralaštvu umjetnika, majstora i obrtnika podrijetlom iz samog Senja i njegove neposredne okolice, a koji su svojim radom, živeći i djelujući često izvan matične sredine, obogaćivali kulturnu baštinu rodnog grada, ali i brojnih krajeva i gradova jadranskog i hrvatskog kulturnog prostora. Često zanemarivani, spominjani i isticani sporedno i u sklopu istraživanja širih aspekata kulturne problematike prošlosti grada Senja, ti su senjski umjetnici neopravdano izostavljani, a njihov stvaralački rad, napose kada je riječ o djelovanju izvan Senja, u pravilu odvajani ili nedovoljno povezivani s njihovim podrijetlom i kulturno-umjetničkim ozračjem senjskog prostora. Iako gotovo nijednog senjskog umjetnika ili majstora ne možemo ubrojiti u vrhunske, sačuvanim djelima posvjedočene majstore umjetničkih vještina u kojima su stvarali, njihovo značenje za istraživanje i razumijevanje kulturnog razvoja, ali i komunikacija i smjerova kretanja umjetničkih ideja i utjecaja uzduž različitih dijelova hrvatske unutrašnjosti, te istočne i zapadne jadranske obale, ostaje neprijeporno i više nego vrijedno pokušaja da se njihov životni put, stvaranje i djelovanje u različitim kulturnim sredinama i krugovima istraži i objedini.

U ovom radu pokušat ćemo na temelju istraživačkih rezultata u historiografiji i povijesti umjetnosti, te, iako tek manjim dijelom, na temelju

---

¹ Opširnije o djelovanju senjske glagoljske tiskare usporedi: I. Kukuljević Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. veka*, *Arhiv za povestnicu jugoslavensku*, 1, Zagreb 1851., str. 128.-130.; O. Asböth, *Das zu Zengg im Jahre 1494. gedruckte glagolitische Missale*, *Archiv für slavische philologie*, vol. XIX, Berlin 1897., str. 214.-229.; R. Strohal, *Hrvatska glagoljska knjiga*, Zagreb 1915., str. 222., 224., 162., 213.; Vj. Klaić, *Knjižarstvo u Hrvata*, Zagreb 1922., str. 5.; M. Breyer, *Senj, kolijevka hrvatskog tiskarstva*, u: *Senj (Hrvatski kulturni spomenici)*, Zagreb 1940., str. 53.-58.; Z. Kulundžić, *Glagoljaška štamparija XV-XVI stoljeća Kosinj - Senj - Rijeka*, *Senjski zbornik* (dalje:SZ), 2; Senj 1966., str. 167.-307.; A. Badurina, *Glagoljska iluminatorska djelatnost Senja*, SZ, 8, Senj 1980., str. 377.-389.; D. Budiša, *Počeci tiskarstva u jugoslavenskih naroda*, Zagreb 1983., str. 4.-6. Usporedi i SZ, 6, Senj 1974.-75., koji sadrži brojne priloge o povijesti djelovanja glagoljske tiskare u Senju.

izvorne arhivske građe, upozoriti na senjske umjetnike (graditelje, klesare, kipare, zlatare, slikare, drvodjelce i kalafate) u razdoblju do sredine 16. stoljeća. Svjesni da ovaj rad predstavlja tek početak pokušaja da se sakupi, objedini, analizira i s povijesno-kulturološkog i umjetničkog aspekta vrednuje djelovanje senjskih srednjovjekovnih majstora, nastojat ćemo iznijeti svaki podatak koji se odnosi na sam život i stvarno djelovanje senjskih umjetnika, majstora i obrtnika u prošlim stoljećima. Cilj rada stoga nije stvaranje, već otvaranje pokušaja da se istraživanjem u prvom redu izvorne arhivske građe najrazličitijih arhiva istočne i zapadne jadranske obale prikaže stvaran kulturni i umjetnički razvoj i doseg grada Senja, ali i njemu susjednog i stoljećima neodvojivog, modruškog prostora. Svaka od umjetničkih i obrtničkih vještina koje ćemo spomenuti s nekoliko senjskih majstora pruža mogućnost samostalnog istraživanja i obrade, te je problematika senjske umjetnosti, promatrane kroz životni put i stvaranje Senjana, bez obzira na mjesta i krajeve u kojima su djelovali, još uvijek u potpunosti otvorena.

Graditelji i klesari

Razmatranje započinjemo pregledom spominjanja, nazočnosti i djelovanja senjskih graditelja, zidara, klesarskih i kiparskih umjetnika, čiji je konkretni spomen djelovanja najranije zabilježen (12. stoljeće), a raznovrsnost, opsežnost i rasprostranjenost kretanja predstavnika svih navedenih graditeljsko-klesarskih vještina izrazitija i složenija od drugih umjetnosti. Ponajprije je potrebno napomenuti da se već pri razmatranju senjskih graditeljskih i klesarskih majstora uočava njihova tek djelomična vezanost uz grad iz kojeg potječu. Činjenica da senjski majstori mnogo češće, uslijed potrebe za stjecanjem odgovarajućeg obrazovanja u različitim umjetničkim i obrtničkim vještinama, odlaze u brojne druge gradove dalmatinske (napose Zadar)² i suprotne Jadranske obale (Venecija) konstanta je koja će se provlačiti tijekom cjelokupnog razmatranja senjskih umjetnika srednjovjekovnog razdoblja. Značenje nazočnosti i djelovanja senjskih umjetnika i majstora izvan njihove matične sredine otvara nam stoga, uz izrazitu i poglavito kulturno-umjetničku razinu istraživanja i prosuđivanja, također i mogućnost cjelovitijeg sagledavanja usmjerenosti i komunikacija grada Senja i njegovih stanovnika u prošlosti.

Najraniji trag senjskih graditelja i klesarskih majstora u samom gradu Senju nalazimo već u 12. stoljeću. Spomen na meštra Jakova iz godine 1134.

---

² O doseljavanju stanovnika sa senjsko-modruškog područja u Zadar tijekom 15. stoljeća usporedi T. Raukar, *Zadar u XV. stoljeću (Ekonomski razvoj i društveni odnosi)*, Zagreb 1977., str. 67.

sačuvan je, prema zabilješkama Ivana Kukuljevića, na kamenom natpisu ugrađenom u zid senjske katedrale, koji se u vrijeme Kukuljevićeva posjeta i istraživanja prošlosti i kulturne baštine Senja nalazio na kamenoj klupi ispred crkve. Natpis pisan gotičkim slovima glasio je (preneseno iz Kukuljevića): *M. C. XXXIII HOC OPVS FECIT M. IACOBUS IM. VR.... DARIO*, te je, unatoč svoj svojoj oskudnosti i nedovoljnosti za bilo kakvo prosuđivanje o opusu meštra Jakova, za svakog istraživača povijesti graditeljstva i klesarskog umijeća u gradu Senju vrijedno pozornosti svjedočanstvo o počecima graditeljstva i prvim senjskim majstorima čije nam se ime sačuvalo u izvorima.³

Odlazak senjskih umjetnika i majstora iz rodnog grada i nastavak djelovanja i stvaranja u drugoj sredini pojava je karakteristična za sve umjetničke i obrtničke vještine s kojima ćemo se susretati u ovom radu. S obzirom na učestalost spominjanja, senjske umjetnike i majstore, osim na područjima najbližim gradu Senju (primorski prostor, napose Kvarnerski otoci i grad Rijeka) ponajprije susrećemo na prostoru sjevernodalmatinskih otoka (napose otok Rab) i obale (Zadar). Kada je riječ o senjskim graditeljima i klesarima, u Zadru je tijekom druge polovice 14. stoljeća potrebno spomenuti klesarskog meštra Martina pokojnog Matka iz Senja. Godine 1388. (14. ožujka) Martin je sklopio ugovor s istaknutim zadarskim kovačem i poduzetnikom Venturinom pokojnog Pasina iz talijanskoga grada Cessene. Venturin je prethodno (godine 1387.) naručio od Dubrovčanina Bože pokojnog Stanka da mu na njegovoj kući dade izraditi šest lukova ukrašenih reljefima poput onih na kući zadarskog plemića Pavla Jurjevića (de Georgiis). Venturin je želio poboljšati i nadopuniti ukrase na svojoj kući te je od Senjanina Martina zatražio da mu sagradi zid na kojem će se nalaziti ukrasno krunište. Čini se da Venturin nije bio zadovoljan poslom koji je Martin obavio,⁴ jer je iste godine u kolovozu sklopio ugovor s Dubrovčaninom Božom, koji se udružio sa sugrađaninom Ivanom pokojnog Petra kako bi nastavio posao na izgradnji zida i kruništa Venturinove kuće, koji je senjski graditelj i klesar Martin tek bio započeo. Kada je riječ o graditeljima sa senjskog područja koji su mjesto svoga djelovanja vezali uz Zadar, potrebno se ukratko osvrnuti i na lik Modrušanina Jurja pok.

³ I. Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858.-1860., str. 417.; Isti, *Natpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891., str. 235., br. 782. Kukuljević bilježi i natpis na zvoniku stolne crkve u Senju: *MCCCLXXII. M. VICENCIVS ET (?) XIOFOR FILIVS M. F. M.*, tumačeći ga: *†1372 Magister Vicencius et Christoforus filius me fuserunt M.* (I. Kukuljević, *Natpisi sredovječni*, str. 236., br. 785).

⁴ N. Klaić - I. Petricoli, *Zadar u srednjem vijeku (Prošlost Zadra, sv. II., dalje: PZ II.)*, Zadar 1976., str. 514.-515.

Cvitka (Georgius quondam Civictichi de Modrussa). Juraj se u Zadru prvi put spominje godine 1403. (25. srpnja), kada kao učenik stupa u radionicu zadarskoga drvodjelca i klesara Alegreta Jurkovića.⁵ Izučavanje obrtničke vještine moralo je, prema odredbi ugovora, trajati šest godina, nakon čega je Juraj mogao djelovati kao samostalan majstor. Gotovo deset idućih godina nemamo nikakvih podataka o ovom senjskom učeniku, a godine 1412. u spisima zadarskih bilježnika javlja se ime zidara i graditelja Jurja Cvitkova, za kojeg se ne navodi mjesto stanovanja i djelovanja. Je li riječ o istom majstoru koji je nakon deset godina obitavanja u Zadru postao njegov punopravni stanovnik kojeg gradski bilježnici pri sklapanju ugovora više nemaju potrebe navoditi s dodatkom "de Modrussa", teško je sa sigurnošću odgovoriti. Gotovo deset godina šutnje o nazočnosti i djelovanju Jurja Cvitanova ostavlja sumnju da je riječ o istovjetnoj osobi. Međutim, kako se vlastito i očevo ime, kao i zanimanje ovog umjetnika gotovo u potpunosti poklapa, istraživačima je ostavljena prilika da ovu pretpostavku posve ne odbace. Juraj Cvitinov, mogući doseljenik iz Modruša, a 1412. punopravni stanovnik Zadra, nerijetko se spominje kao graditelj i klesar. Upravo godine 1412. (24. kolovoza) predstavnici crkvinarskog odbora (*fabriche*) zadarske katedrale, arhiđakon Luka i plemić Krešo Kršava, sklapaju ugovor s marangonima i klesarima: Ivanom pokojnog Vučine, Grgurom Stručićem, Allegretom Collostortom (Krivovrati) i Jurjem Cvitanovim (Georgius Cvitani), kojim se spomenuti majstori obvezuju obnoviti sporedne lađe katedrale. Majstori su morali raskriti krovništva te ih ponovno pokriti fino obrađenim drvom, kao i novim crijepovima koje će učvrstiti vapnenom žbukom. Donji pod, odnosno strop ispod poda matroneja, kasetirat će drvenim letvicama. Posao na sjeveroistočnoj lađi morali su dovršiti do kraja mjeseca studenog godine 1412., dok je preinaka jugoistočne lađe morala biti okončana do travnja iduće godine. Utanačena cijena posla iznosila je 650 libara isplaćenih u tri obroka (na početku, sredini i na kraju rada). Poslovi na obnovi katedrale nisu tekli glatko, te se završetak izvedbe počeo otežati zbog nedovoljno poznatih razmirica, a ugovor je napokon bio raskinut (2. prosinca godine 1413.).⁶ Životni put i umjetničko djelovanje Jurja Cvitkova nisu time okončani, iako smo, kao uostalom i u prethodnom primjeru, zbog nedostatka sigurnijih izvornih arhivskih pokazatelja, prisiljeni pretpostavljati sve etape njegova umjetničkog djelovanja. Tako podatak da se sredinom 15. stoljeća u

⁵ C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori* (dalje: ZSM), Split 1959., str. 137., bilj. 28.

⁶ I. Petricioli, Dva priloga povijesti zadarske katedrale, u: *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, Zagreb 1983., str. 63.-64. (na str. 64. autor objavljuje tekst ugovora od 24. 8. 1412.)

Šibeniku spominje graditelj i zidar Juraj Cvitićev, podrijetlom iz Zadra, koji surađuje u krugu umjetnika i majstora bliskih Jurju Dalmatincu (rad na ukrašavanju šibenske katedrale), moramo uzeti s oprezom, jer je, iako vrlo slično, prezime ovoga majstora u izvoru nešto drugačije navedeno (Juraj Cvitićev umjesto Juraj Cvitkov).⁷ Podaci o životnom putu i djelovanju Jurja Cvitkova (Cvitićeva), čije podrijetlo vjerojatno možemo tražiti na senjsko-modruškom prostoru, dragocjeno su svjedočanstvo o kretanju i sudbini jednoga našeg srednjovjekovnog majstora. Mogućnost da su se komunikacija i kretanje majstora Jurja odvijali od rodnog Modruša, preko grada Senja, u pravcu dalmatinskih središta Zadra i Šibenika, također otvara pitanje međusobne povezanosti i upućenosti naših jadranskih gradova u prošlosti, te prije svega potiče na dublja istraživanja intenziteta i razine njihova kulturno-umjetničkog prožimanja.

Gradovi zapadnojadranske obale, napose Venecija kao sjedište države u čijem se sastavu nalazi najveći dio istočnojadranskog prostora, česta su mjesta iseljavanja senjskih stanovnika različitog zanimanja i društvenog statusa (među kojima prevladava srednji i sitni sloj - pučani), te stoga u gradu na lagunama susrećemo i nekoliko senjskih graditeljskih i klesarskih umjetnika.

U prvom primjeru riječ je o Senjaninu Marku, koji se spominje godine 1425. zajedno sa zadarskim klesarom Ivanom, kao jedan od brojnih klesara koji su ukrašavali palaču jedne od najistaknutijih mletačkih plemićkih obitelji, Contarinijevu *Ca d'oro*.⁸ Djelovanje Marka iz Senja pritom se povezuje s djelovanjem tada najpoznatije obitelji graditelja i klesara u Veneciji, obitelji Bon (Giovanni i njegov sin Bartolomeo). Radionici obitelji Bon pripisuje se sudjelovanje na izradi fasade palače i prostranoga ulaznog trijema (*Cortile*) s karakterističnim portalom izrađenim u maniri venecijanske cvjetne gotike. Senjskom klesaru Marku pripisuje se pritom sudjelovanje na izradi ukrasnih kasnogotičkih glavica i stopa pilastra koji su nosili svodove stepeništa. Koliko je samostalni udio Senjanina Marka, ne možemo sa sigurnošću utvrditi budući da nam nisu poznata (atribuirana) ostala moguća djela ovog klesara u Veneciji. Bez usporednog materijala, na temelju kojega bi se analogijom učestalosti korištenja i načina izvedbe pojedinih ukrasnih dijelova na različitim građevinama Venecije, mogla predstaviti slika o djelovanju i opusu klesara Marka, teško je donositi bilo kakve sigurnije prosudbe. Osim toga, malo je vjerojatno da je

⁷ I. Fisković, Neki vidovi umjetničkog rada Jurja Dalmatinca u Šibeniku i Splitu, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 27-28, Zadar 1981., str. 164.

⁸ C. Fisković, Hrvatski umjetnici u Mlecima, *Mogućnosti*, god. III., br. 1, Split 1956., str. 4.-5.; L. Čoralić, Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća, *SZ*, 20, Senj 1993., str. 83.

Markovo djelovanje u sklopu radionice obitelji Bon - tada vodeće i nesumnjivo najzaposlenije klesarske obitelji u gradu na lagunama - bilo ograničeno samo na ukrašavanje trijema u *Ca d'oro*. Tijekom prve polovice 15. stoljeća Giovanni i Bartolomeo Bon sudjeluju na izradbi klesarsko-kiparskih ukrasa brojnih mletačkih crkvenih i svjetovnih građevina. Ornamentalni ukras na *Porta della Carita* u sklopu Duždeve palače pripada istovjetnom klesarskom slogu, izrazito karakterističnom za radionicu obitelji Bon. Moguće je da je Marko iz Senja i na ovoj, zasigurno jednoj od najljepših gotičkih građevina Venecije, ostavio vlastite tragove. Uz brojne skulpture koje se izravno pripisuju Bartolomeju Bonu (u kapeli *Madonna dei Mascoli* u bazilici *s. Marco*, kip sv. Kristofora u crkvi *s. Maria dell'Orto*, kip Marije s Djetetom u crkvi *s. Sofia*, reljef Marije s Djetetom i sv. Franje na fasadi bazilike *s. Maria dei Frari*, skulpturalni dijelovi glavnog oltara u istoj bazilici, itd.), povjesničari umjetnosti pripisuju utjecaju i djelovanju predstavnika ove radionice još čitav niz klesarsko-kiparskih ostvarenja. Reljef na mostu u župi *s. Provolo*, *Loggia* na *Procuratie vecchie*, *Porticato Foscari* u sklopu Duždeve palače, luneta na fasadi *s. Maria dei Miracoli*, dijelovi fasade crkve *s. Steffano*, te više drugih ostvarenja, manje ili više sigurno atribuirani su utjecajima radionice obitelji Bon.⁹ Udio našega klesara Marka zasigurno nije bio izrazito istaknut, njegovo sudjelovanje u ostvarenju svih narudžbi u klesarkoj radionici Bon također vjerojatno nije bilo stalno i učestalo. No unatoč relativno sporednom, svega u jednom primjeru sa sigurnošću dokazanom, sudioništvu senjskog klesara Marka u zajedničkim poslovima obitelji Bon, njegovo djelovanje i rad možemo držati dostojnim pozornosti, nastojeći na temelju onodobnoga izvornog materijala otkriti još poneki konkretniji trag njegova djelovanja u Veneciji.

Mnogo manje znamo i možemo zaključiti o drugom senjskom klesaru, Šimunu, koji se u Veneciji spominje 60-ih i 70-ih godina 15. stoljeća. Šimunov spomen u Veneciji vezan je uz njegovo stupanje na klesarki nauk kod mletačkog majstora Nikole Gruata, kod kojeg je ostao punih deset godina. Nakon završenog školovanja u Gruatovoj klesarskoj radionici Šimun je, kako se čini, pokušao djelovati kao samostalan klesarski majstor. Prosječno nadaren i bez mogućnosti da otvori vlastitu klesarsku radionicu, Šimun će vrlo brzo prihvatiti ponudu bivšeg učitelja Nikole Gruata, te od godine 1474. ponovno stvarati u njegovoj radionici, ovaj put kao majstorov pomoćnik. Nažalost, kao ni u primjeru Marka iz Senja, niti o Šimunu nisu sačuvani detaljniji podaci, te nam

---

⁹ G. Lorenzetti, *Venezia e il suo Estuario*, Trieste 1974., str. 239., 285., 403.-404., 423.

je nepoznat stvaran opseg njegova klesarskog rada kao i moguća samostalna djela, nastala u sklopu ili izvan radionice Nikole Gruata.¹⁰

Drvodjelski obrt vještina je koja se u našim primorskim i dalmatinskim gradovima, poradi njihove tradicionalne usmjerenosti na maritimnu privredu, najčešće odnosila na graditeljsko-tesarske poslove vezane uz gradnju brodova, izradbu vesala i ostalih dijelova brodske opreme. Pri tome valja razlikovati značajniju, društvenim ugledom cjenjeniju i traženiju vjaštinu samih graditelja brodova (kalafati) od običnih tesarsko-drvodjelskih majstora (maranguna), koji su u svakoj sredini bili brojniji, ali i ekonomskim mogućnostima i isplativošću svoje struke redovito manje imućni obrtnici. U gradu Senju drvodjelski obrt također je nužno povezan s maritimnom orijentacijom grada i zanimanjima njegovih stanovnika, te se stoga primjeri koje ćemo iznijeti redovito odnose na drvodjelske poslove vezane uz gradnju brodova i brodske opreme.

Primjer jednoga običnog majstora potpuno prosječnog po društvenom ugledu i imovnim mogućnostima, bilježimo u slučaju Senjanina Benka, sina Ivana iz Senjske Drage (*Benchus filius Iohannis de Valle Segne*), koji godine 1449. stupa kao učenik u radionicu izrađivača vesala Tome "de Buchare" (*Thomasius remarius de Buchare*). U ugovoru sklopljenom 26. 11. Beno se obvezuje *ad serviendum et famulandum* tijekom iduće dvije godine, pri čemu je majstor Toma dužan brinuti se za njegovo održavanje i davati mu kao plaću (*pro suo salario*) sto malih libara.¹¹ Nakon dvogodišnjeg školovanja Benko postaje samostalan obrtnik te otvara vlastitu radionicu. Već godine 1451. bilježimo Benkov samostalni posao sklopljen s Kvirinom Spinčićem. Benko tada djeluje udružen s Grgurom Boronićem iz Senja, također graditeljem vesala, te se oni Kvirinu obvezuju u tijeku jedne godine izraditi sva naručena vesla. Iste godine (dana 16. kolovoza) kada sklapa poslovni ugovor s Kvirinom Spinčićem, Benko se spominje kao svjedok svom poslovnom kolegi, graditelju vesala Ivanu Tončiću iz Kastva, koji je tom prilikom obećao kotorskom trgovcu Allegrettu, trenutno stanovniku Venecije, prodati 400 vesala spremnih za utovar na brod. Godine 1454. (19. kolovoza) Benko se spominje u ugovoru agrarnog karaktera. Tom prilikom uzima od svog nekadašnjeg učitelja Tome u najam vinograd na Kozali u Rijeci. Naposljetku, Benka zatječemo godine 1455. (1. listopada) i kao dužnika Nikole Vlahovića s Krka, pri čemu se dug sastoji od 20 libara vina koje je Benko dužan isplatiti nakon određenog vremena.¹²

¹⁰ C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, str. 6.; L. Čoralić, *Senjani u Veneciji*, str. 83.

¹¹ M. Zjačić, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461)*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 3, Rijeka 1955.-1956., str. 288.-289.

Senjski su drvodjelci, a i mnogi drugi umjetnici, majstori i obični obrtnici, odabirali sjevernojadransko kopneno i otočno područje kao mjesta svog života i djelovanja. Još u 14. stoljeću bilježimo tako u Zadru, najčešćem mjestu dolaznja mnogih senjskih majstora, drvodjelca i izrađivača vesala Stjepana Batelijeva iz Senja. Stjepan se u izvorima spominje kao stanovnik Zadra, što upućuje da je od vremena njegova dolaska u grad prošlo neko vrijeme, te da je svoj životni put i stvaranje odlučio nastaviti upravo ovdje. Godine 1393. Stjepan Batalijev sklapa ugovor s Ilijom Lovrinom iz Blagaja, također stanovnikom Zadra, koji se obvezuje da će svojim vlastitim oruđem (*cum ordignis et singulis ipsius Elye*) i isključivo na svoj trošak (*omnibus et singulis ipsius Elye sumptibus et expensis*) tijekom iduće tri godine popravljati stara vesla koja mu ustupi Stjepan. Za plaću su se dvojica majstora pogodila na taj način da ja zarada od popravljanja i prerađivanja starih vesala pripadala samom Iliji, a za izrađivanje novih vesala Ilija će osim uobičajene dnevnice, kakva se običava za isti posao isplaćivati u Senju (*pro simili laborerio solvitur in Segna*), dobiti još po svakom veslu osam malih denara. Kao i drugi radnici koji su pogađali posao po komadu, ni Ilija ne smije u isto vrijeme raditi nekom drugom majstoru.¹³

Zanimanje bačvara, iako društvenim ugledom ne isuviše cijenjeno i unosno, također bilježimo u primjeru srednjovjekovnih senjskih drvodjelskih majstora. Riječ je o Senjaninu Franu, stanovniku grada Raba u 15. stoljeću, gdje je obavljajući svoj bačvarski zanat najvjerojatnije proveo veći dio svoga života. Podatak o rabskom bačvaru Franu senjskog podrijetla zatječemo na nadgrobnoj ploči tamošnje grobišne crkve, gdje se uz njegovo ime i mjesto podrijetla nazire isklesan Franov bačvarski alat.¹⁴

Poseban, u svakom pomorskom gradu tražen i društveno nadasve cijenjen zanat predstavlja vještina izgradnje brodova. Graditelji brodova - kalafati - stoga su redovito imućni, društvenim ugledom istaknuti stanovnici ili građani mjesta u kojem djeluju. Potražnja za ovim vještim graditeljima, čija je obrtnička vještina graničila s umjetnošću, stalna je u svim gradovima primorske i dalmatinske obale tijekom svih proteklih stoljeća, a komunikacija ovih majstora, koji često iz isključivo poslovnih razloga mijenjaju mjesta boravka i djelovanja, njezina je trajna pojava. Iz grada Senja, mjesta u kojem je postojala stoljetna tradicija i

¹³ R. F. Barbarić, Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost, *SZ*, 4, Senj 1969.-1970., str. 8.

¹³ A. Teja, *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, Parte III.: L'esercizio delle arti e mestieri*, Zadar 1942., str. 103.-104.; *PZ* II, str. 471.

¹⁴ C. Fisković, Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5, Split 1948., str. 7.

usmjerenosti na more i pomorske zanate, kalafati su također nerijetko odlazili u druge, najčešće obližnje dalmatinske gradove, djelujući ondje privremeno (dok ne bi završili određene poslove) ili se, zadovoljni uvjetima koje im za život i rad omogućuje nova sredina, trajno naseljavali. Primjer iseljavanja jedne obitelji senjskih brodograditelja bilježimo u slučaju Nikole i Ivana Dulca (u tekstu se precizno ne navodi je li riječ o ocu i sinu, dva brata ili o rođacima) koji u 15. stoljeću odlaze u grad Rab, nastavljajući ondje vještinu koju je do tada ova obitelj isključivo vezivala uz grad Senj i njegovu neposrednu okolicu.¹⁵

Zlatarstvo se ubrajalo u razvijenije i brojem spomenutih majstora značajnije umjetničke vještine na cjelokupnom prostoru istočnojadranske obale u prošlim stoljećima, a njegovi su nositelji, češće nego kada je riječ o umjetnicima drugih vještina, putujući i često mijenjajući mjesto svoga obitavanja i djelovanja, svoje znanje prenosili u krajeve i gradove udaljene od njihove matične postojbine. Sa senjskog područja bilježimo nekoliko zlatarskih majstora koji su tijekom 15. i 16. stoljeća djelovali i stvarali izvan grada Senja. U prvoj polovici XV. stoljeća u Rijeci se spominje Senjanin Martin Dominikov, zlatarski meštar koji ondje drži vlastitu zlatarsku radionicu. Udomaćivši se u Rijeci, Martin tijekom tog vremena (godine 1438.) postaje i punopravni građanin Rijeke, ostajući ondje vjerojatno do kraja svog života.¹⁶

Na sjevernodalmatinske otoke put je vodio mnoge stanovnike grada Senja. Otok Rab, nedalek rodnom Senju, stoga je često mjesto spominjanja i djelovanja Senjana najrazličitijih zanimanja, napose trgovaca, pomoraca i obrtnika. Od zlatarskih umjetnika u Rabu bilježimo u drugoj polovici 15. stoljeća zlatara Jurka iz Senja, čije nam djelovanje, kao ni slučaju Martina Dominikovog u Rijeci, nije pobliže poznato.¹⁷

Zasigurno je najspominjaniji, te samim time i najpoznatiji zlatar grada Senja Martin Živković, koji se u različitim izvorima spominje od 70-ih godina 15. do oko 20-ih godina 16. stoljeća. Povjesničari umjetnosti u svojim radovima o kulturnoj prošlosti grada Senja, napose o njegovim spomenicima i arhitekturi, gotovo nikada ne zaboravljaju spomenuti kuću Martina Živkovića u Senju, smještenu nasuprot katedrali sv. Marije. Kameno pročelje i portal do danas su sačuvali svoje renesansno obilježje, dok se grb obitelji Živković nalazi u unutrašnjosti kuće. Grb koji pridržavaju dva genija ima isklesan kalež i čekić,

¹⁵ I. Pederin, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Rab 1989., str. 83.

¹⁶ C. Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća*, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III., 1, Split 1949., str. 147.

¹⁷ C. Fisković, *Dubrovački zlatari*, str. 147., 149.; Isti, *Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu*, str. 6.

dok je nad grbom srce s križem.¹⁸ Martin Živković nije čitavog svog života ostao vezan uz grad Senj. Na prijelazu stoljeća, kada su uslijed turskih prodora i krajnje ugroženosti senjsko-modruškog i krbavskog prostora, migracije i demografske promjene na ovom dijelu Hrvatske postale stvarnost i svakodnevlje tamošnjeg življenja, stanovnici Senja zatječu se više nego ranije u ispravama drugih gradova i krajeva. Najčešće je riječ o neposrednoj obalno-otočnoj okolici Senja, te su tako upravo tijekom ovog razdoblja brojna mjesta otoka Krka čestim odredištem njihovog iseljavanja i privremenog ili trajnog nastanjivanja. Zlatar Martin Živković, premda član ugledne senjske obitelji (brat senjskog biskupa Franje), također je tijekom ovog razdoblja učestalije djelovao izvan svog grada, napose u Baškoj na otoku Krku. Iako njegov odlazak nije morao biti nužno trajnog karaktera, činjenica da su uz njega tijekom ovoga vremena u Baškoj djelovali i živjeli mnogi dotadašnji senjski stanovnici, svjedoči o nesigurnosti koja je tada u gradu i njegovoj okolici vladala, ali i vezama između grada Senja i otoka Krka koja je, postojeći i trajući već dugo prije toga, sada doživjela najveći intenzitet. Zanimljivo je da se u Baškoj Martin Živković kreće u krugu svojih nekadašnjih sugrađana, ponajprije obrtnika i majstora, te tako među njegovim prijateljima i poznanicima s kojima održava veze susrećemo kožarskog meštra Martina Rutošu, krojača Ivana zvanog Celampa, te veslارا Matiju Lukše.¹⁹

Slikari i sitnoslikari

Umijeće oslikavanja i ukrašavanja crkvenih knjiga, misala i brevijara, vještina je koja je u gradu Senju, ali i čitavoj senjsko-modruškoj okolici imala dugu tradiciju. Grad koji će posebno njegovati kulturu pisane riječi, u čijim će samostanima s vremenom nastati i djelovati prave skriptorske radionice, te koji će postati osnivačem i sjedištem prve tiskare na hrvatskim prostorima, nužno je morao pozitivno utjecati i na njegovanje sitnoslikarske umjetnosti. Podaci o senjskim umjetnicima-sitnoslikarima poznati su u hrvatskoj historiografiji i povijesti umjetnosti, ali još uvijek, unatoč primatu i kulturnom značenju koje su ovaj grad i područje imali tijekom 15. stoljeća, njihovu djelovanju, stvarnim

---

¹⁸ Natpis: DOMUS MI. MARTINI XIFCHOVICH AVRIFABERI (SIC) DE SEGNI. † MCCCCLXXXVII DIE VII GVNI. O Martinu Živkoviću usporedi: M. Magdić, *Topografija i povijest grada Senja*, Senj 1877., str. 32.; I. Kukuljević Sakcinski, *Natpisi sredovječni*, str. 792., br. 238.; P. Tijan, *Senj*, Zagreb 1931., str. 22., br. 34.; G. Szabo, *Senj (Hrvatski kulturni spomenici)*, Zagreb 1940., str. 45.; C. Fisković, *Dubrovački zlatari*, str. 147.; A. Glavičić, *Vodič po Senju i okolici*, Senj 1974., str. 30.

¹⁹ M. Bolonić, *Veze grada Senja i otoka Krka*, SZ, 9, Senj 1981.-1982., str. 149.-162.

umjetničkim rezultatima i utjecajima nije posvećena pozornost koju uistinu zaslužuju.

Već sredinom 14. stoljeća spominje se tako senjski ljetopisac i sitnoslikar Ivan. Ispisujući crkvene knjige slovima glagoljskog pisma, Ivan ih je ujedno sam ukrašavao inicijalima i minijaturama. Spominjući senjskog glagoljaša Ivana, I. Kukuljević navodi da je možda riječ o istom glagoljaškom ljetopiscu kojeg je češki kralj Karlo IV godine 1356. uzeo u službu za samostan benediktinaca u Emausu, osnovan godine 1346. dovođenjem hrvatskih redovnika, među kojima su se nalazili i benediktinci iz grada Senja. Ovu tvrdnju, za koju nemamo pouzdanih dokaza da bismo je mogli sa sigurnošću preuzeti, Kukuljević potkrepljuje podatkom da se u knjižnici grofa Stenberga u Pragu nalazio misal iz godine 1359. čiji je autor i iluminator možda upravo naš glagoljaš Ivan iz Senja.²⁰

Za razliku od Ivana Senjanina, njegov sugrađanin i arhiđakon Toma sigurni je iluminator glagoljskog misala iz godine 1456. Misal se čuva u Vrbniku, a inicijali koji se pripisuju Tomi odlikuju se obilježjima karakterističnim za tradiciju ukrašavanja i ornamentiku glagoljaških crkvenih knjiga.²¹

Iako Senj nije spomenut kao grad iz kojeg potječe skriptor i iluminator Jakov Blažević, već je kao mjesto njegova podrijetla naveden grad Modruš (*Jacobus Blasii de Modrusia*), ovaj se majstor također može ubrojiti i u srednjovjekovne umjetnike senjskoga kulturnog kruga. Njegov život i djelovanje također nisu vezani uz sredinu iz koje potječe, već uz grad Zadar, u kojem se spominje kao pisac i iluminator glagoljskih knjiga sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća.²² Iako je, kako to sam izvor navodi, bio cijenjen i tražen skriptor i iluminator, o Jakovljevu djelovanju sačuvano je relativno malo podataka. Najpotpunija bilješka o njegovu umjetničkom stvaranju jest ugovor kojim se 9. lipnja godine 1460. obvezao zadarskom plemiću Ivanu pok. Dujma

²⁰ I. Kukuljević Sakcinski, *Slovik umjetnikah jugoslavenskih*, str. 417.; A. Glavičić, *Vodič po Senju i okolici*, str. 17.

²¹ P. Tijan, *Senj*, Zagreb 1931., str. 60.; Lj. Karaman, O umjetničkoj opremi knjiga u Dalmaciji (u: *Eseji i članci*), Zagreb 1939., str. 161.; C. Fisković, Dubrovački sitnoslikari, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 6, Split 1950., str. 5.-6.; A. Glavičić, *Vodič po Senju i okolici*, str. 17.

²² Kao stalno nastanjeni stanovnik Zadra, Jakov je kupovao zemljišta u neposrednoj okolici grada. Godine 1457. (20.6.) kupuje od Stanislave, udovice zadarskog težaka Ivana Lipopela i Vukašina Radoslavića vinograd veličine tri gonjaja s maslinama, smješten na lokalitetu Gladuša nadaleko od gradskih vrata Zadra. U ugovoru se Jakov Blažević navodi kao *scriptor littere sclave* (C. Fisković, *ZSM*, str. 190., bilj. 588.).

Grisogona, zastupnika (prokuratoru) crkve sv. Marije u selu Cerane kraj Ostrovice krasopisom napisati u roku od 15 mjeseci glagoljski misal na pergameni i ukrasiti ga pozlaćenim minijaturama, "kao što to on zna raditi". Za taj mu je posao obećana nagrada od 27 zlatnih dukata, a iz ugovora se, kao što smo citirali, može vidjeti da je Jakov bio ugledan i cijenjen umjetnik, koji je već i prije toga pisao i ukrašavao glagoljske knjige. Na žalost, ni misal za crkvu sv. Marije u Ceranu, kao ni drugi prethodni i kasniji Jakovljevi rukopisi nisu sačuvani, te nam je stvarno značenje i kvalitet njegova umjetničkog stvaranja ostao u mnogočemu nepoznat.²³

Senjski su umjetnici, kao što smo do sada mogli vidjeti, uglavnom djelovali izvan rodnog kraja, ponajviše spominjani u sjevernodalmatinskim obalno-otočnim komunama (Zadar, Rab), ali i na području zapadne jadranske obale, prije svega u Veneciji. Da su komunikacije i kulturne veze Senja bile raširene i u pravcu europskog sjevera, svjedoči i primjer slikarskog meštra Tome, čije je djelovanje vezano za prostor slovenske pokrajine Dolenjske. Još je godine 1573. slovenski reformator Primož Trubar u svom *Katehizmu* zapisao sljedeću bilješku: "Muj oča, keder je na Rašici s. Jerneja cehmešter bil, je bil pustil to cerov vso jogrom, velie brade inu mostače po tursku inu rovašku namalal. Natu so v tim 1528 letju ti Turki prišli, to cerkov sežgali inu s. Jerneja pilda v kori, kir nej mogel zgorjeti, roke odbili, oči iztenili, inu tu malane je vse proč palu. Tomu malarju je bil moj oča dal dvajseti vogrski zlatih..."²⁴ Kada je 1964. ljubljanski Zavod za spomeniško varstvo izvršio istraživanje u crkvi u mjestu Nadlesk u blizini Starog Trga pri Ložu (Cerknica), otkriven je, uklanjanjem menze sa sjeverne strane oltara, natpis koji rješava zagonetku nepoznatog "kroveškog malara" iz Trubareva Katehizma. Na natpisu se moglo pročitati: *M(eš)tar Tomas od Segnia fecit 1511.*²⁵ Nemam podrobije podatke o tome kada je slikarski meštar Toma iz Senja došao u ovo malo dolensko selo. Nije nam, također, poznato ni koliko je godina Toma proveo u Dolenjskoj i gdje je nakon toga nastavio umjetnički djelovati. Arhivski izvori o tome za sada ne govore, ali nam je upravo zahvaljujući pronalasku natpisa u Nadlesku, te njegovu povezivanju s bilješkom u Trubarevu Katehizmu, moguće razriješiti Tomin slikarski opus u ovom mjestu kao i u nekolicini drugih crkava Dolenjske. U crkvi sv. Jedrti u Nadlesku Tomi se pripisuje oslikavanje sjevernog broda

²³ C. Fisković, ZSM, str. 104.-105., 190., bilj. 589. (donosi prijepis teksta ugovora Jakova Blaževića s Ivanom Grisogonom); *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II., Zagreb 1989., str. 33.

²⁴ F. Stelle, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969., str. 233.

²⁵ O. Komelj, Dvajset let odkrivenja srednjeveških stenskih slik, *Varstvo spomenikov*, god. 10, Ljubljana 1965., str. 72.

prizorima koji prikazuju Pohod i Poklonstvo triju kraljeva. Na luku poviše toga nalazi se prizor Naviještenja Marijina, lijevo je lik sv. Mihovila, koji važe duše, a desno Križni put. Osim navedenih slika u Nadlesku, senjskom slikaru Tomi i njegovoj radionici i utjecajima pripisuju se i freske u crkvi sv. Urha u Maršičima kraj Ortneka (istovjetni prizori Pohoda i Poklonstva triju kraljeva, sv. Mihovil koji važe duše, te likovi apostola i svetaca u prezbitერიju). Uz crkve sv. Jedrti u Nadlesku i sv. Urha u Maršičima, u krug radova bliskih slikarskom opusu Tome Senjanina ubrajaju se i freske u župnoj crkvi u mjestu Višnje pri Ambrusu (uništene tijekom drugoga svjetskog rata). S obzirom na stilske karakteristike fresaka, djela slikara Tome ubrajaju se u karakteristična ostvarenja. Sve freske Tomina slikarskog kruga odlikuju se jakim i čistim bojama (crvena, žuta, zelena). Prikazi na freskama uglavnom su rađeni plošno, bez perspektive i pozadine, iako, napose na freskama s motivom Triju kraljeva, jednoličnu plošnost osvježava unošenje dekorativnih cvjetnih motiva i uzoraka.²⁶

Staklarstvo i staklarski obrt vještina je koja se, kada je riječ o većini umjetnika s jadranskog prostora, najčešće povezuje sa stoljetnim sjedištem ove umjetnosti - mletačkim otokom Muranom. Tijekom prošlih stoljeća, a napose u 14. i 15. stoljeću, na ovom su otoku vještinu izučavali, djelovali kao samostalni majstori ili pomoćni radnici, i ovdje ostajali najčešće čitavog života, budući da mletačka vlada nije rado odobravala odlazak izučenih majstora iz sredine koja je, okupljajući najznačajnije majstore staklarskog umijeća, predstavljala svojevrsan zaštićeni monopol za proizvodnju i prodaju različitih staklenih proizvoda. Osim staklara, na Muranu su jednako tako bili potrebni i mnogi slikarski majstori, specijalizirani za oslikavanje već izrađenih staklenih predmeta, te stoga i u ovoj umjetničkoj grani susrećemo naše majstore i umjetnike.²⁷ Iako su hrvatski umjetnici na Muranu najčešće potjecali iz nekog od dalmatinskih gradova, u drugoj polovici 15. stoljeća na Muranu bilježimo i

²⁶ F. Stelle, *Slikarstvo v Sloveniji*, str. 235.-236.; A. Badurina, Glagoljska iluminatorska djelatnost Senja, str. 386.

²⁷ Opširnije o hrvatskim staklarima i slikarima na Muranu usp. C. A. Levi, *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, Venezia 1865., str. 21.-23.; R. Barovier-Mentasti, *Il vetro veneziano*, Milano 1982., str. 48., 50., 57., 67.-68., 86., 88.; V. Han, Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu, *Balkanica*, 13-14, Beograd 1981.-1982., str. 341.-352.; L. Zecchin, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. I., Venezia 1987., str. 59.-62., 202.-206.; sv. II., Venezia 1989., str. 159.-167.; sv. III., Venezia 1990., str. 81.-85.; L. Čoralić, Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije na Muranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33 (Priatelj zbornik, 2), Split 1992., str. 39.-50.

jednoga mladog Senjanina, Nikolu pokojnog Lovre,²⁸ kojemu izučavanje vještine oslikavanja staklarskih proizvoda tek predstoji. Nikola godine 1482. sklapa ugovor s poznatim muranskim slikarom staklarskih proizvoda Valentinom Ungarom, čije prezime jasno upućuje da mu podrijetlo treba tražiti na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, najvjerojatnije u Slavoniji. Valentino Ungaro spominje se kao ugledan majstor na Muranu od godine 1478., te tijekom idućih godina učestalo oslikava već gotove izrađevine vlasnika tamošnjih staklarskih peći. Priznatost vlasnika staklarskih peći za koje vrši oslikavanja (*padron Jacobo d'Angelo*), te namjera mletačke vlade da ga godine 1488. angažira u oslikavanju ukrasnih predmeta za blagdan Uzašašća, svjedoči da je Valentino Ungaro slovio za jednog od najtraženijih i najvrsnijih muranskih slikara, čime dobiva na važnosti i činjenica da naš Senjanin Nikola dobiva mogućnost od njega izučiti tajnu oslikavanja, Nikola je u trenutku sklapanja ugovora još dječak od 12 godina. U ugovoru se Nikola obvezuje ostati s majstorom Valentinom punih deset godina, koliko se držalo potrebnim da se vještina u potpunosti izuči, a majstor stekne dovoljno iskustva za samostalno djelovanje. Valentin je Nikolu obvezao poučiti "tajni svoje vještine" (*docere misterium suum*), ali mu pružiti i ostale, za muranske majstore ne manje važne sadržaje obrazovanja (obvezan je naučiti ga čitati i pisati). Plaća koju će Nikola primiti iznosi deset dukata (koje prima na kraju službe), a Valentino da je obvezan hraniti i brinuti se za njegovu odjeću, kao i za sve troškove koji bi nastali ukoliko se Nikola slučajno razboli. Kada Nikola izuči vještinu, dobit će plaću koja mu pripada i steći pravo da samostalno djeluje i, ukoliko bude mogao, otvori i samostalnu radionicu za oslikavanje staklarskih proizvoda.²⁹

Što se kasnije događalo s Nikolom iz Senja, nije nam poznato. Izvori kojima raspolazemo ne kazuju je li uspješno završio desetogodišnji nauk i time stekao mogućnost samostalnog djelovanja, te možda i otvorio vlastitu radionicu. Istraživači povijesti staklarstva na Muranu ne donose nijedan drugi podatak o djelovanju Senjanina Nikole. Sigurno je ipak jedno: Nikola zasigurno nije postao glasovitim majstorom; također je teško povjerovati da je ikada imao i vlastitu radionicu, te je njegova sudbina, poput sudbine brojnih malo poznatih

²⁸ Kratke podatke o Nikoli iz Senja nalazimo u djelima istraživača povijesti staklarske umjetnosti na Muranu: C. A. Levi, *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, str. 35.; R. Barovier-Mentasti, *Il vetro veneziano*, str. 56.-57.; V. Han, *Slikari iz Dalmacije oslikavaju ...*, str. 349.; L. Čoralić, *Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije u Muranu*, str. 40.

²⁹ *Nicholaus de Signa quondam Laurentii, etatis annorum 12, constitutus in cancelaria Muriani, sponte id est dixit stare velle cum magistri Valentinus teneatur docere misterium suum et legere et scribere, et ipsum Nicolaum instruere; et ipse habere debeat pro suo salario et merzede*

naših umjetnika, majstora i obrtnika u tuđini, ostala nepoznata i prepuštena zaboravu.

Uz navedene zlatarske i staklarske majstore podrijetlom iz grada Senja, o čijem je djelovanju u izvorima sačuvano nešto više podataka, spomenut ćemo i jednu kratku bilješku koja se odnosi na *rezbarsku vještinu*. Riječ je o kratkoj zabilješci sadržanoj u oporuci svjećarskog meštra (*cerdo*) Jurja pokojnog Stjepana, stanovnika mletačkog predjela *s. Marco* (župa *s. Juliano*), napisanoj godine 1469. Mjesto iz kojeg se meštar Juraj doselio u Veneciju nije navedeno, ali budući da se spominje kao član hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata, Scuola dei ss. Giorgio e Trifone*), njegovo podrijetlo možemo sa sigurnošću vezati uz neki od gradova istočnojadranskog područja. U svojoj oporuci, koja se nalazi zabilježena u katastru današnjeg udruženja *Scuola Dalmata dei ss. Giorgio e Trifone* u Veneciji, Juraj određuje za izvršitelja svoje posljednje volje rezbarskog meštra Andriju iz Senja.³⁰ Osim ove kratke bilješke, o senjskom rezbarskom meštru Andriji nisu nam poznati nikakvi drugi podaci. Kako je oporučitelj Juraj spomenut kao svjećarski majstor, možemo samo pretpostaviti da je i sam Andrija bio bliži obrtnoj vještinu, te da se njegova rezbarska djelatnost odnosila uglavnom na rezbarsko-rezačke poslove vezane uz svjećarsku vještinu. Kako riječ *incisor*, upotrijebljena kao oznaka za njegovu vještinu, može značiti obje djelatnosti (rezbarsku i rezačku), čini nam se da nećemo pogriješiti ukoliko majstora Andriju držimo vještim svjećarskim majstorom čija se umješnost nalazila na granici između visokorazvijenoga obrtničkog zanata i umjetnosti.

Zaključak

Na završetku ovog pregleda djelovanja senjskih srednjovjekovnih umjetnika, majstora i obrtnika možemo istaknuti sljedeće.

Kulturni život senjsko-modruškog prostora na zalazu srednjeg vijeka karakterizira, unatoč krajnje nepovoljnoj političko-vojnoj situaciji (turski prodori i ratovi, teritorijalni gubici, demografske promjene i migracije, prekid i otežanost komunikacija sa zaleđem, smanjenje posredničke trgovine, sve izrazitija militarizacija grada i pridavanje važnosti obrambeno-strateškim funkcijama cjelokupnoga senjskog područja), nastavak intenzivne djelatnosti na

---

ducatus X auri, et vestire et calzare et facere expensas horis tam in sanitate quam infirmitate, et in fine temporis habere debeat suum salarium et suos panos (L. Zecchin, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. III., str. 121.).

³⁰ Archivio di Scuola Dalmata dei ss. Giorgio e Trifone, *Catastico della Scuola Dalmata, Testamenti*, str. 7. (22. 12. 1469.).

različitim područjima kulturno-umjetničkog izražaja. Senjska glagoljska tiskara, (pre)gradnja više sakralnih i svjetovnih građevina kasnogotičkog i renesansnog umjetničkog stila, te spomen na djelovanje niza umjetnika i majstora s ovog područja, ne prestaju ni u krajnje otežanim i prijelomnim povijesnim trenucima kako za šire senjsko područje tako i za cjelokupan prostor hrvatske države ovoga vremena.

Spomen o senjskim umjetnicima sačuvan je u izvorima brojnih dalmatinskim gradova, slovenskim zemljama, te na području zapadnojadranske obale (Venecija). Senjsko-modruški klesarski i kiparski meštari, graditelji, zlatarski majstori, slikari, minijaturisti, te tradicionalno vještari i u svakom gradu rado viđeni i traženi graditelji brodova, kako svjedoče njihove još uvijek nedovoljno dokumentirane biografije, najčešće su svoj životni put otpočinjali izučavanjem umjetničke vještine ili obrta u rodnom gradu, da bi kao izučeni i iskustvom provjereni majstori svoje vještine veću mogućnost djelovanja nastojali steći u drugim gradovima jadranskog prostora. Životni put, djelovanje i stvaralaštvo, kao i konkretni primjeri umjetničkih radova rijetko su sačuvani, te je o njihovim umjetničkim dosezima i kvaliteti teško donositi konačne zaključke. Pretjerano bi bilo tvrditi da je bila riječ o vrhunskim, u svojoj vještini proslavljenim umjetnicima i majstorima. Senjski meštari srednjovjekovnog razdoblja o kojima u ovom radu govorimo pripadaju skupini manje ili osrednje poznatih umjetnika i majstora, kojih tragove možemo zateći u većini gradova našeg dijela jadranske obale. Činjenica je, međutim da je problematika umjetnosti srednjovjekovnog senjsko-modruškog prostora, napose kada je riječ o njihovim konkretnim predstavnicima, još uvijek nedovoljno istražena, a tek nakon opsežnijeg istraživanja izvorne građe moći ćemo dobiti cjelovitiju sliku o senjsko-modruškom kulturnom krugu na prijelazu iz srednjega u novi vijek. Unatoč tome, također je neosporna činjenica da se kulturni život i umjetnost grada Senja i njegove okolice nisu ugasili prodorom osmanlijskog osvajača u neposredno susjedstvo, već su, iako u okolnostima pogubnijim i težim nego ikada do tada, nastavili kontinuitet svoga višestoljetnog razvoja i djelovanja.

Uzevši to u obzir, možemo zaključiti da se senjsko-modruški prostori uklapa u kulturna događanja i umjetničke tendencije cjelokupnog prostora istočnojadranske obale, pa s pravom možemo tvrditi da uz kotorski, dubrovački, splitski, šibenski, hvarski i zadarski kulturni krug, postoji i kontinuitet i trajanje senjsko-modruškog kulturno-umjetničkog miljea u povijesno prijelomnom razdoblju hrvatske prošlosti.

Popis upotrijebljenih izvora i literature

1. *Archivio di Scuola Dalmata dei ss. Gioio e Trifone* (Venezia), Catastico della Scuola Dalmata
2. Asböth O., Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale, *Archiv für slavische philologie*, vol. XIX., Berlin 1897., str. 214.-229.
3. Badurina A., Glagoljska iluminatorska djelatnost Senja, *Senjski zbornik*, 8, Senj 1980., str. 377.-388.
4. Barbarić R. F., Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost, *Senjski zbornik*, 4, Senj 1969.-1970., str. 5.-32.
5. Barovier-Mentasti R., *Il vetro veneziano*, Milano 1982.
6. Bolonić M., Veze grada Senja i otoka Krka, *Senjski zbornik*, 9, Senj 1981.-1982., str. 149.-162.
7. Breyer M., *O starim i rijetkim jugoslavenskim knjigama*, Zagreb 1952.
8. Breyer M., Senj, kolijevka hrvatskog tiskarstva, (u: *Senj, Hrvatski kulturni spomenici*), Zagreb 1940., str. 53.-58.
9. Budiša D., *Počeci tiskarstva u jugoslavenskih naroda*, Zagreb 1983.
10. Čoralčić L., Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća, *Senjski zbornik*, 20, Senj 1993., str. 79.-102.
11. Fisković C., Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5, Split 1948., str. 5.-44.
12. Fisković C., Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 1, Zagreb 1949., str. 143.-249.
13. Fisković C., Dubrovački sitnoslikari, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 6, Split 1950., str. 5.-21.
14. Fisković C., Hrvatski umjetnici u Mlecima, *Mogućnosti*, god. III., br. 1, Split 1956., str. 3.-25.
15. Fisković C., *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959.
16. Fisković I., Neki vidovi umjetničkog rada Jurja Dalmatinca u Šibeniku i Splitu, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 27-28, Zadar 1981., str. 107.-178.
17. Glavičić A., *Vodič po Senju i okolici*, Senj 1974.
18. Han V., Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu, *Balkanica*, 13-14, Beograd 1982.-1983., str. 341.-352.
19. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II., Zagreb 1989.
20. Karaman Lj., O umjetničkoj opremi knjiga u Dalmaciji, u: *Eseji i članci*, Zagreb 1939.
21. Klaić N. - Petricoli I., Zadar u srednjem vijeku, *Prošlost Zadra*, II., Zadar 1976.
22. Klaić Vj., *Tiskarstvo u Hrvata*, Zagreb 1922.
23. Komelj O., Dvajset let otkrivenja srednjevjekovnih stenskih slika, *Varstvo spomenikov*, god. 10/1965., Ljubljana 1966., str. 39.-76.
24. Kukuljević-Sakcinski I., *Natpisi sredovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih zgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891.
25. Kukuljević-Sakcinski I., *Slovník umjetnikah jugoslavjanskih*, Zagreb 1858.-1860.

26. Kukuljević-Sakcinski I., Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. veka, *Arhiv za povestnicu jugoslavensku*, 1, Zagreb 1851., str. 121.-154.
27. Kulundžić Z., Glagoljaška štamparija XV-XVI stoljeća Kosinj - Senj - Rijeka, *Senjski zbornik*, 2, Senj 1966., str. 167.-307.
28. Levi C. A., *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, Venezia 1865.
29. Lorenzetti G., *Venezia e il suo Estuario*, Trieste 1974.
30. Magdić M., *Topografija i povijest grada Senja*, Senj 1877.
31. Ostojić I., *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II., Split 1964.
32. Pederin I., *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Rab 1989.
33. Petricoli I., Dva priloga povijesti zadarske katedrale, u: *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, Zagreb 1983.
34. Raukar T., *Zadar u XV. stoljeću (Ekonomski razvoj i društveni odnosi)*, Zagreb 1977.
35. Stelle F., *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969.
36. Strohal R., *Hrvatska glagoljaška knjiga*, Zagreb 1915.
37. Szabo Đ., *Senj (Hrvatski kulturni spomenici)*, Zagreb 1940.
38. Teja A., *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, Parte III.: L'Esercizio delle arti e mestieri*, Zara 1942.
39. Tijan P., *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, Zagreb 1940.
40. Tijan P., *Senj*, Zagreb 1931.
41. Zecchin L., *Vetro e vetrai di Murano III*, Venezia 1990.
42. Zjačić M., *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461)*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 3, Rijeka 1955.-1956.

Contributo alla conoscenza dell'attività degli artisti ed artigiani del circolo culturale di Segna fino alla metà del '500

Riassunto

In quest'articolo l'autore fa breve cenno alla situazione politica, militare, economica, religiosa e culturale nell'area di Segna fino al '500, rilevando che il circolo culturale di Segna e Modruš, malgrado le circostanze tutt'altro che favorevoli (le incursioni turche, le difficoltà e l'interuzione delle comunicazioni e delle relazioni economiche con il retroterra), durante tutto questo periodo esisteva come un elemento importantissimo della cultura croata sul passaggio dal medio all'evo moderno. L'autore tratta la vita e l'attività di diversi artisti ed artigiani dell'area di Segna e Modruš (imprenditori, scalpelini, scultori, falegnami, orefici, pittori, miniaturisti, incisori), illustrando la loro vita ed attività, come nella stessa Segna, così pure in diverse altre località della costa adriatica e dell'interno. E rilevata pure l'inclusione del circolo culturale di Segna nei più vasti circoli artistici del territorio croato e dell'area occidentale adriatica, come pure il loro contributo al patrimonio culturale e al progresso di altre città e regioni.

Traduzione di Marino Manin